

Eötvös Loránd Tudományegyetem
Állam- és Jogtudományi Kar
Politikatudományi Doktori Iskola

HORVÁTH SZILVIA

Demokrácia és politikai közösség

Retorikai-diszkurzív értekezés

Doktori disszertáció

T É Z I S E K

Témavezető
SZABÓ MÁRTON
professor emeritus

Budapest

2014

I. rész

Téma és kutatási feladat

E disszertáció a demokrácia és politikai közösség fogalmi-elméleti értelmezését kívánja nyújtani egy olyan látószög alapján, mely szerint a politika az emberek közös cselekvésének a birodalma, az a tér, mely lehetővé teszi a szabadságot, és melynek alapja a pluralitás, és ahol a politika lényegét a vita képezi, de a politika életformaként és közös vállalkozásként is ugyanúgy megtapasztalható.

E teoretikus célok érdekében a szöveg elfogadja azt, hogy az agón, a konfliktusos versengés a politikai életben formaadó szerepet tölt be, és hogy a konfliktusok vezette „politikai” lényegében összebékíthető a demokráciával, noha nem egy totálisan zárt harmonikus egész értelmében. Ez utóbbi a kortárs politikaelmélet visszatérő problémájára mutat rá: a konfliktusok lényegi szerepet játszanak a demokratikus rendszerek életében, mert a demokráciák nem létezhetnek azon különbözőségeik nélkül, melyek a pluralitást lehetővé teszik. Ugyanakkor ezek mellett a szöveg a klasszikus politikai gondolkodás eredményeire is alapoz, mely mögött az a gondolat áll, hogy az ókori görög politikatapasztalat a politika kortárs értelmezőinek is a segítségére lehet.

Érdemes azonban kiemelni néhány olyan axiomatikus pontot, mely e szövegben normatív szerepet hordoz. Az első axióma azt állítja, hogy a politika ember-alkotta világ, melyet a másikhoz való beszéd hoz létre. A második axióma az, hogy a demokrácia önmagában vett értéket képez; ezen belül különösképpen a klasszikus athéni politikatapasztalat segíthet politika és demokrácia közötti viszony értelmezésében.

E szöveg elsősorban a magyar politikai diskurzuselmélethez kötődik, mely a modern hermeneutika és a német (vagy kontinentális) filozófiai hagyomány örököse, de a posztstrukturalista diskurzuselméletek is befolyásolják. A legfontosabb érvek mégis az ókori görög politikai gondolkodásból származnak. Előfeltételezem, hogy a fentebbi témák elsősorban a klasszikus athéni politikai gondolkodás állandó és folyamatos újrainterpretálásával kezelhetőek a legjobban. Ezt a választást azzal lehet igazolni, hogy a retorika a periklészi demokráciában alapvető szerepet játszott, ahol a vitára való összegyűlés politikai terének létrehozása és védelme döntő mozzanatot képezett. Összegezve, két fontos tényező fontos itt: az a szerep, melyet a retorika és a közös diskurzus játszott a klasszikus Athénban, és a politikatapasztalatnak az a karakterjegye, hogy az életformaként interpretálható.

II. rész

Szemléleti és módszertani keretek

A dolgozat szemléleti alapját a politikai diskurzuselméletek képezik, azok ismeretelméleti feltevéseit osztja, melyek közül különösen fontos a diskurzus valóságteremtő képességére helyezett hangsúly. Részben politikaelméleti, részben pedig, normatív szerkezete miatt politikafilozófiai munka, ami a politikát diszkurzív jelenségnek tartja, és ebből a pozícióból fogalmazza meg a kérdéseit, illetve keresi a válaszadás irányait is.

Módszertani értelemben a legfontosabb kérdések a klasszikus anyag kapcsán merülnek fel. Két aspektussal érdemes külön is foglalkozni. Az egyik a klasszikus források kiválasztásának indokait mutatja meg, a másik pedig a klasszikus elméletalkotás és a kortárs szakirodalom viszonyával foglalkozik.

A forrásválasztás atipikusnak mondható, mivel nem a hagyományos értelemben klasszikusként kanonizált szerzőket tekinti klasszikusnak, vagyis mintegy csak mellékesen foglalkozik például Platónnal. A klasszikus források ebben a szövegben a szofisták körül fókuszálódnak, bár e kifejezésbe azokat is beleértem, akikre érzékelhetően hatott a szofista gondolkodás a periklészi korszakban, illetve kicsit később. Ennek kapcsán érdemes látni azt, hogy a legtöbb kanonizált ókori szerző nemhogy nem volt sem korabeli, sem mai mércével demokrata, hanem határozottan demokráciaellenes nézőpontot képviselt. Ebből következik az, hogy nem lehet pusztán csak e szerzők kritikátlan olvasatára hagyatkozni. Ennek a következménye kettős, mivel szükségessé teszi a kortárs, témával foglalkozó szakirodalom számításba vételét egyrészt (legyen az akár történettudományi, akár filozófiatörténeti, vagy klasszikus politikaelméleti), másrészt indokolja a források fókuszának eltolását arra a szerzői körre, amely valóban fontos elméletalkotási tartalékot jelent a szöveg által kitűzött feladathoz.

Ezekből a módszertani feltevésekből azonban következhetne az is, hogy olyan eszmétörténeti munka lesz ez, ami például vesz egy fontos szerzőt vagy annak egy munkáját, és azt elemzi a szakirodalom és az eredeti szövegek alapos feldolgozásával, vagy éppen egy egész mezőt analizál egy vagy több szempont középpontba állításával. Könyvem műfaji irányultsága ebből a szempontból egyértelmű, azaz olyan politikaelméleti és politikafilozófiai munka, ami *alapoz* az ilyen elemzésekre, és azok eredményeire, nem pedig belép azok diskurzusába. Ugyanez a helyzet a filozófiatörténeti és filológiai munkákkal is: használja ezeket, nemcsak a politikai eszmék és a jelen problémaszervezetének eltérései miatt, hanem ama távolság miatt

is, ami az ógörög nyelv, valamint a nemzeti nyelvek, mint a magyar és az angol között húzódik.

Végső soron a disszertáció a jelen politikai dilemmáiból építkezik, és ezek a politika, a demokrácia és a diszkurzivitás összefüggése kapcsán feltehető kérdéseken keresztül formálódnak ki, mint hogy mi a politika?, mi a demokrácia, különösen életformaként?, mi a valódi pluralitás és mik a feltételei?, és így tovább. Kiinduló feltevésemm szerint ezek a problémák különösen élesen jelennek meg a klasszikus politikai tapasztalatban, de mégiscsak a mi *jellegzetesen modern* kérdéseink. Ebből az következik, hogy a klasszikus demokráciának elsősorban értelmezőszerepe van, nem pedig fordítva, hogy a klasszikus demokráciának kellene új-fajta értelmezését adni.

Tovább pontosítva a források, elméletalkotók, filozófusok és különböző diszciplínák kutatóinak a körét: elsősorban olyan szövegek, szerzők és tudományos vagy filozófiai munkák képezik e munkának az alapját, amelyek vagy a klasszikus politikai tapasztalat kifejezői, és ezt elemzik, vagy demokraták, vagy a politikai világot diszkurzív realitásként értik meg és reflektálják, s végül ezek kombinációi. Végezetül megemlíteném a legfontosabb szerzőket vegyesen a forrás- és a szakirodalomból. A klasszikus anyagból a szofistákat és intellektuális körüket (Prótagorasz, a *Disszoi Logoi*, az *Anonymus Iamblichi*, Prodikosz, Thuküdidész), illetve néhány preszókratikus érdemes kiemelni (Hérakleitosz és az egalitárius gondolkodás nyomai), a modern anyagból főként Hannah Arendtet és az agonizmus-elméleteket (Chantal Mouffe), a történészek közül pedig Josiah Obert vagy Mogens Herman Hansent, a szofisták elemzői közül G. B. Kerferdet.

Végezetül érdemes említés szintjén beszélni arról az intellektuális körről, melybe ez az elméleti munka beleilleszkedik. A magyar politikai diskurzuselméletben (ami a kontinentális – németes – filozófiai tradícióba, különösen a hermeneutikába illeszkedik, és aminek az alapító atyja Szabó Márton) a *politikai vita* különösen fontos elméleti szerepet játszik. A vita döntő a politikai világteremtésben és a demokratikus gyakorlatokban, valójában a szerepe konstitutív azokat illetően. A politika nem az a fajta gyakorlat, mely véleménykonszenzusban végződik, hanem az a hely, ami lehetővé teszi az összegyűlést annak érdekében, hogy a különbözőségek vagy a hasonlóságok kifejeződhessenek. Az olyan politikai szerepek, mint a baráté és az ellenfélé, a nyilvános politikai vitákban kiforruló diszkurzív konstrukciók. Noha néha meglehetősen különböző módon, néha pedig meglepően hasonlóan, de a hermeneutikai diskurzuselmélet (annak magyar ága) és a demokratikus agonizmus-elméletek egyaránt kifejezésre juttatják azt a gondolatot, hogy a politika a „rivalizáló kooperáció” terepe. A versengés vagy rivalizáció itt azt jelenti, hogy az ellenség helyét az ellenféllével kell felváltanunk a de-

mokratikus politika keretén belül, de a viták és a különbségek továbbra is természetesek maradnak. A kooperáció pedig azt, hogy a szembenálló feleknek figyelembe kell venniük a másik létezésének állandó szükségszerűségét. Így tehát részt kell venniük a vitában, fenn kell tartaniuk és meg kell erősíteniük a politikai szférát: a vitán és a rivalizáción, vagy az *agónon* keresztül kell együttműködniük.

III. rész

A tudományos eredmények bemutatása

1. A politikai mint a demokrácia előfeltétele

A klasszikus demokrácia értelmezőszerepe részben abban rejlik, hogy lehetőséget nyújt ahhoz, hogy a különbségeknek elméletképző szerepet juttassunk, miközben a klasszikus demokratikus polisz koncepcióján keresztül a politikai keretek értelmezéséhez is segítséget ad. Az első rész, vagyis a tanulmány első négy fejezete a sokféleség és az egy vagy egység kérdésével foglalkozik, részben egy agonisztikus demokráciaelmélet, részben a Carl Schmitt-féle politikai átértelmezésével, részben pedig a preszókratikus gondolkodás egyes rétegeinek a feldolgozásával.

Először bevezetésként érdemes szólni röviden a politika és a nyilvános beszéd kapcsolatáról, különösen a diskurzus valóságteremtő képessége szempontjából. Ezt az értelmezést alapvetően a nyilvános beszédnek a politikai-társadalmi életben játszott kiemelkedő szerepe teszi lehetővé, és fontos az is, hogy az ókori demokratikus vállalkozásban ez a kapcsolat különösen egyértelmű volt.¹ A szofistákkal kezdődő klasszikus (politikai) gondolkodás – mindenekelőtt Prótagorasz – komoly elméleti-filozófiai hangsúlyt helyezett arra, hogy az emberi világ emberek által teremtett.² Amikor Arendt az ókori athéni politikát tette meg mintául a politika-fogalmának kidolgozásához, akkor e teremtett mivoltot elsősorban beszédben alakuló valósággként értette meg, olyan világgént, amelyet egymással és egymáshoz beszélő emberek konstituálnak, jórészt nyilvános vitákon keresztül.³ Arendt a politikának ezt a klasszikus helyzetét azonban tovább is értelmezte: a viták valójában azt teszik lehetővé, hogy ugyanazt a dolgot számtalan más nézőpontból is láthassunk, vagyis nem az igazság elhalasztásáról beszélt, hanem a perspektívák, végül pedig a lehetőségek megnyílásáról.

Az egymással-való beszélés e formája két fontos dologra is rámutat: az egyik az, hogy a nyilvános politika a másik létének elfogadását követeli meg, a másik pedig az, hogy a nyilvános politikának rendkívül jelentős megismerési értéke van. Mindkettő a klasszikus demokrácia retorikus karakteréből származó elméletileg is értelmezhető következmény, és míg az első

¹ Az athéni demokrácia mint amelyben a beszéd döntő jelentőségű, Ober 1989. – Itt szeretném jelezni azt, hogy a tézisfüzetben hivatkozott irodalom természetesen nem kimerítő, pusztán néhány olyan fontos bibliográfiai utalást tartalmaz, ami elengedhetetlen az eredmények prezentálásánál. A teljes irodalomjegyzék megtalálható a doktori értekezéshez csatoltan.

² Prótagorasz (*homomensura*-tétel): Steiger szerk. 1993: 18.

³ Arendt 2002, kül. 114.

döntően etikai típusú komponens, addig a második episztémikus jellegű. Ez az episztémikus jelleg viszont nem pusztán csak arra vonatkozik, hogy mi, e politikai világ megfigyelői mit láthatunk meg mások (vagy éppen tulajdon magunk) valóságából, hanem arra is, hogy az emberek, mint tulajdon világuk alkotói, mit láthatnak, érzékelhetnek és fogalmazhatnak meg akkor, amikor jelen vannak a világukban, és éppen cselekedni kívánnak.

Az emberek tehát maguk alakítják, formálják ki azt a világot, amelyben aztán gondolkodhatnak vagy vitatkozhatnak a lehetőségekről, és amelyben otthonra lelhetnek. A politikai közösség ugyanis nemcsak nyilvános vitahely, melynek a funkciója a döntések kiformálása. Azoknak az emberi igényeknek az összegyűlése, összegyűjtő és egyben világra táró helye is, ami az emberek különbözőségéből fakad. A politika tehát, legalábbis a participatív-közvetlen, a megmutatkozás lehetőségét nyújtja, s noha nem mindenkinek egyformák az erőforrásai ehhez a megmutatkozáshoz, és talán még kevésbé az életforma- vagy boldogságigényeknek az elfogadtatásához, de ezeknek a nyilvános megjelenése mindenféleképpen a közös emberi lehetőségmező bővülését jelenti. Az emberi különbségek a politikai élet pluralitásának az alapjai, melyek eltörölhetetlenek. Ennek az axiómának azonban további következményei vannak, és ezekre lehet rábukkanni például az agonisztikus demokráciaelméletekben (ezek közül Chantal Mouffe értelmezése az I. fejezetben történik meg).

Az elmélet abból indul ki, hogy a politika döntően konfliktusos karakterű, és ez a jelleg nem törölhető el, sőt, nem hogy nem kívánatos eltörölni, hanem egyenesen rossz volna.⁴ A konfliktus értékessége mellett több indokot lehet hozni; az egyik az, hogy minden emberiközösségi identitás csak konfliktusban mutatkozhat meg (legalábbis ami a politikát illeti, hiszen konfliktusok más emberi viszonyokban is létrejönnek), ami pedig fontos érzelmi tartalmat jelent a demokrácia számára, már amennyiben az adott identitáscsoport legalább a demokratikus minimumot elfogadta. A másik érv lényegében ebből fakad, de önállóan is megállja a helyét, talán még fontosabb is az előzőnél. A konfliktusok azt teszik lehetővé, hogy bizonyos releváns különbségek megjelenhessenek a politikai színtéren, beleértve ebbe különösen az értékszempontokat és a cselekvési lehetőségeket. Általánosan fogalmazva arról van szó, hogy a politikai élet nyújtotta alternativitásnak, vagyis annak, hogy az embereknek mindig *több* választási lehetősége van, valóságosan is rendelkezésre kell állnia, és ez nem megy a konfliktusok (vagy azok lehetősége) nélkül.

A probléma azonban az, hogy a politika konfliktus-szempontú és participatív közösség-szempontú értelmezése nincs összhangban, elcsúsznak, sőt, akár ütközhetnek is egymással.

⁴ Az itt tárgyalt agonizmus-elmélethez, Mouffe 2005.

Elvileg lehetséges volna az, hogy egyiket vagy másikat preferáljuk, s ezzel megoldjuk a kérdést, csakhogy mindkettőnek van magyarázóértéke a politikában, sőt, ezen túlmenően normatív értékkel is rendelkeznek. Egy ilyen szempont magának a közösségnek, jelen esetben a demokratikus politikának a fennmaradása, a másik szempont az, hogy valóságosan is létezhesenek a különbségek, ezzel pedig és a politikai világ alternatív szerkezetű legyen. Ez a dilemma képezi a tanulmány keretfeltételét, így a retorikai-diszkurzív demokrácia további értelmezésének a kiindulópontját is (az egész dolgozat szempontjából fontos kibontás a II. fejezetben történik meg). Itt tehát e munka feladata az, hogy elméleti szempontból elhelyezze magát Mouffe agonizmusának, illetve a magyar politikai diskurzusokutatás „rivalizáló kooperáció”-felfogásának a keretében, de ennél többet nyújtva megfogalmazza a sokféleség/egy(ség) kérdését is. Ehhez olvassa újra Schmitt elméletét, továbbá beilleszti a képbe a preszókratikus Hérakleitoszt és az egalitárius gondolkodás nyomait. Szövegem elméleti eredménye ez az összekapcsolás, ami egyben az eredeti politikai diskurzuselméleti kérdések elmélyítését is jelenti.

A dilemma kifejtése érdekében először azt fogadtam el, hogy a politika konfliktusos, és egy hipotetikus, pusztán a gondolkodást segítő (bár alkalomadtán meg is valósuló) feltevérendszerből indulok ki, mely szerint a politikai közösség a konfliktusok radikális formájából alakul ki. Ez az előfeltevés azért hasznos, mert elméleti-fogalmi eszközeivel meglehetősen éles kontúrokkal képes megmutatni azt, hogy mennyire jelentős a cselekvők *intencióinak* a szerepe akkor, amikor cselekvésre adják a fejüket, és amikor egymással bánnak a konfrontációk során. A konfrontációk kontextusában mindez azt húzza alá, hogy a megbékélés ugyanúgy politikai tett, mint maga a konfrontáció, ám rámutat arra is, hogy a cselekvés intencióinak ebben az esetben a politikai konfliktusok szélsőséges formáinak kordában tartására kell irányulnia. Egy ehhez hasonló cselekvéselméleti szempont legalábbis árnyalhatja a politika radikálisan konfliktusos értelmezését és annak elméleti következményeit. Mindez azért lehet fontos, mert a politika konfliktusos természetének megragadásához használt egyik elterjedt 20. századi elmélet szerint a politikai minőség akkor bukkan elő, amikor az emberi élet területén létrejövő különbségek (vagy csoport-alapú és csoport-szemponitú megkülönböztetések) különösen intenzívvé válnak. Schmitt sokat idézett kiinduló tézise alapján e megkülönböztetés formája a barát és az ellenség elkülönítése.⁵

Schmitt elméletét sokan interpretálták, némi túlzással azt lehet mondani, hogy mindenkinek van valamilyen véleménye róla, noha ez az elmélet minden bizonnyal azért képes betölte-

⁵ Schmitt 2002.

ni ezt a funkciót, mert a legtöbben félreértik (Schmitt értelmezésére a III. fejezet vállalkozik).⁶ E hasznos félreértés pedig azt teszi lehetővé, hogy a politikára rendkívül fókuszált kérdéseket lehessen feltenni, de mégis a konfliktusok szerepét szem előtt tartva. A politikai fogalma által bevezetett probléma éppen ezt a jelleget vezeti elő, vagyis rendkívül élesen mutat rá a politika egyik nagyon fontos, ám csak egyik aspektusára. Legradikálisabb formájában ugyanis a schmitti formális megkülönböztetés a színtiszta ellenségeskedést jelenti, ami – könnyen belátható – egyszerűen nem működőképes egy demokratikus politikai közösségben, sőt, minden valószínűség szerint egyetlenegy politikai közösségben sem. Radikális vagy tiszta formában ez nem ugyan nem lehet képes leírni a normál (belső) politikai életet, de rendkívül erőteljesen mutathat rá a hasonló, ám alacsonyabb intenzitással működő konfliktusokra, illetve azok politikai karakterére. A megbékélés például a politikait lehatároló fogalom lehetne. Éppen a politikai fogalma képes rámutatni a megbékélés politikai természetére, így arra, hogy az erősebb az amnesztia lehetőségét ajánlja fel egy olyan folyamatban, ahol előbb hosszas harcok és viták zajlanak, de a megoldáshoz az erősebb a hatalmát és az erejét is talonban tartja.

De ez még közel sem meríti ki a politikáról alkotható mégoly absztrakt tudásunkat sem. A magyar politikai diskurzuselméletben többen is megfogalmazták azt a gondolatot, hogy a politika lényege a rivalizáció, mely a modern demokráciákban a nyilvános vitatevékenységben ölt testet. Mivel pedig demokráciáról van szó, ezért ez a rivalizáció minden széttartó tendenciája ellenére is lényegét tekintve együttműködés, egy megfogalmazás szerint „rivalizáló kooperáció.”⁷ Az itt követett olvasatban viszont másról is szó van, illetve a probléma más elméleti keretben van kifejtve. Másról van szó, amennyiben állandó lehetőségként, igaz, elméleti határmozzanatként veszem figyelembe a felbomlást, polgárháborút, tehát a rivalizáló komponens totálissá válását, és más elméleti keretről, mivel ezt a problematikát egy predemokratikus és preszókratikus keretben fogalmazom át. E keret talán különösnek hat, hiszen még a klasszikus athéni politikai gondolkodáshoz képest is távolabb van tőlünk, ugyanakkor meglehetősen kifinomult (bár nem kevésbé nehéz) érvelést tesz lehetővé a sokféleség és az egység dilemmájának a megfogalmazásakor. Ám valójában éppen e perspektívának a miénkétől eltérő mivolta teszi lehetővé azt, hogy a politikára vonatkozó bevett elképzelések újragondolhatóak legyenek. Feltevésem szerint a preszókratikusokhoz való visszanyúlás konzisztens értelmezést tesz lehetővé. E keretek felvázolásának érdekében elsősorban Hérakleitoszt értelmezem, és némiképp beágyazom a predemokratikus gondolkodásba is, úgy érvelve, hogy az utóbbinak az egalitárius felfogás a legfontosabb jegye (ez a IV. fejezet témája).

⁶ Vö. Palonen állításával és kritikájával is: Palonen 2007.

⁷ Lásd Szűcs 2010: 23–25., aki ezt Szabó 2003 alapján fogalmazza meg.

Olvasatomban egymás mellé kerül Schmitt és Hérakleitosz, és szövegem egyik elméleti eredménye annak bizonyítása, hogy az összekapcsolás lehetséges és értelmes. Mindenekelőtt azt kívánja bizonyítani, hogy Hérakleitosz bevezethető a politika értelmezésébe. Hérakleitosz és Schmitt abban a motívumban közösek, hogy mindketten úgy vélik, hogy a számukra fontos megismerési dimenziókban (a politikai életben és a világmindenség egészében) a háborúnak vagy viszálynak, konfliktusnak, ellenségeskedésnek van a legfontosabb értelmező szerepe, illetve ez strukturálja azokat. Abban viszont különböznek, hogy Hérakleitosz gondolkodása lehetővé teszi azt, hogy ezt a strukturálódást belső folyamatként érthessük meg, ráadásul minden esetben magának az egésznek, az egynek a létrejöhetségi feltételeként és fennmaradásának zálogaként is. E gondolkodásnak az absztrakciós foka és szerkezete, elemeinek a belső összefüggése az igazán fontos, tehát az, ahogyan a problémát magát artikulálja. A probléma-artikulációnak pontosan az a központi mozzanata, hogy az egyet és a sokaságot valahogyan össze kell kapcsolni egymással. Ez például annak a teljes mértékű elfogadását jelenti, hogy a világ ugyan elképesztően sokféle, ám mégiscsak világ, azaz egy. De az is világos, hogy bár-hogyan értelmezzük tovább aztán a világ eme egy-voltát, az soha nem jelent egyformaságot, és soha nem jelent változatlanságot sem (ez a hérakleitoszi gondolkodásban axióma). Ez az egyik mozzanat; a másik viszont az, hogy az elemek konfrontációja nem lehet olyan jellegű, hogy két ütköző elem közül az egyik megsemmisítse a másikat. Az indok az, hogy egy ilyen kétpólusú konfrontációban e komponensek jelenléte, mozgása (azaz maga a konfrontáció) hozza létre a keretrendszert, vagyis a világ egyáltalán csak addig létezhet, amíg vannak benne konfrontálódásra képes elemek. Más megfogalmazásban, amíg van, létezik másik, és amíg lehetséges valamilyen különbség („a különböző”, vagy a más) megjelenése a világban. A világ konfrontatíván egyensúlyi szerkezetű (ez teszi lehetővé a változás dinamikusságát is), ami valószínűleg a legmagasabb formalizált megfogalmazása annak, hogy a világ és a politika alapszerkezetét az agón, a versengés alkotja.

2. A politikai közösség határai

Szövegem kívülről halad befelé, vagyis a határoktól a bensőig; attól, ami nem a dolog, de a tagadásban mégis releváns módon képes meghatározni a dolog jellemzőit, egészen addig, ami a dolog maga. A szerkezet érvényességét az a korábbi választás indokolja, ami a sokféleség/egység-dilemmában a polisz-típusú demokratikus közösségnek nyújtott normatív szerepet. Ez a megismerendő dolog e szövegrészben a politika polisz-típusú közösséggént megértve. Ennek a megragadásán keresztül vezet az út a politika/demokrácia retorikai-diszkurzív értelmezéséhez. Itt tehát azt az eljárást követem, hogy a poliszra a határát képező jelenségek

felől teszek fel kérdéseket, és először a háború, majd a polgárháború, végül az élet (a tevékeny élet) és a polisz kapcsolatát értelmezem.⁸

Már az előzőek is azt mutatták, hogy az erőszak vagy a háború nem a politika része, amit Arendt úgy írt le, hogy ezek nem a politika fenomenjei, hanem a peremfenomenjei.⁹ Ezeknek a peremfenomeneknek értelmezőkéessége van, és a dolgok identitásának meghatározásához járulnak hozzá. A háború és a polgárháború különböző politikai terekre és az azokban működő eltérő politikai logikákra mutat rá. A háború a hatalom pusztája, radikális fogalmára is, és ezért indokolt a kettő egymáshoz képesti értelmezése (a háború és a hatalom viszonyával a V., a polgárháború és a politikai közösség közös terével a VI. fejezet foglalkozik). Az élet fogalma pedig a háborúval szembeállított közösségi tér értelmezését készíti elő (VII. fejezet).

A háború kettős karakterű. Egyrészt elgondolható egy adott politikai társuláson belül, és ekkor polgárháborúról beszélünk, aminek a sajátossága az, hogy a háborús cselekmény önmagában is felbontja a közösséget magát. Másrészt elgondolható a közösségen kívül, ebben az esetben viszont a háborús cselekmény még önmagában nem bomlasztja fel a közösséget. Ebből következően különbséget lehet tenni a háború elfogadott és illegitim helyei között, továbbá a két teret meg lehet különböztetni azok sajátos dinamikája és a hatalom jellege szerint is. A hatalom klasszikus, eredeti fogalmának az a lényege, hogy parttalan, és minduntalan önmaga meghaladása felé tart. Ez egy olyan térben valóban lehetséges, sőt, legitim is lehet, mint a poliszok közti háborús tér, ám teljességgel elfogadhatatlan a poliszokon belül. Míg kívül az egyes politikai entitások közti viszony aszimmetrikus és az erősebb szava dönt, addig a belső politikai életben az igazságosság az emberek egyenlőségén alapul. A szofisták ennek megfelelően különbséget tettek természet és törvény között, és egy részük határozottan a poliszon belüli törvény érvényessége mellett foglalt állást.¹⁰ E fejezetek részeredménye az ehhez kapcsolódó hatalomelemzés, valamint annak továbbvezetése az élet fogalmához, ami már előlegezi a retorikus és szofista jellegű elméletalkotást.

A hatalom klasszikus gyökerű, de modern értelmezései közül két irány is elkülöníthető, melyek közül az egyik a hatalmat a hagyományos értelemben parttalanának látja, a másik viszont arra teszi a hangsúlyt, hogy – még ha ilyen is – valójában erőforrásait, eredetét illetően megosztott. Az állítás, hogy a hatalom az emberekből származik, közöttük alakul ki, azt sugallja, hogy valamilyen értelemben, de szoros kapcsolatban van az emberi lehetőségekkel és a

⁸ Munkám itt egy olyan gondolkodásmódot alkalmaz, ami szintén jelen van a klasszikus anyagban, de máshol is előfordult, például hasonlóképpen épült fel (hivatkozva a magyar diskurzus kutatásból) Szabó Márton *Politikai idegenje* (2006). A határdefiníciós szerkezetű érvelés ebben a részben a legerőteljesebb.

⁹ Arendt 2002: 72.

¹⁰ Lásd különösen Kerferd 2003.

cselekvési szabadsággal. Mindez azonban előfeltételezi azt is, hogy az emberek összegyűltek, ám nem azzal a céllal, hogy elpusztítsák egymást. Ez valójában pedig a hatalom kettős arcultára is rámutat. Egyrészt a hatalomban benne van az a tendencia, hogy pusztítónak válik, másrészt azonban az is, hogy elsődlegesen teremtőerőként fog működni, és formaadó szerepet tölt be.

Az emberek összegyűléséből keletkező polisz továbbá az életet, s az élethez szükséges tevékenységeket befogadó helyként is értelmezhető. Ez azt jelenti, hogy a polisz szemben áll a háború terével, és ebben a vonatkozásban a béke helye. Mindez viszont nem úgy értendő (erre figyelmeztethet Schmitt és az agonizmus-elméletek), mint ami eltörli a különbségeket. A polisz esetében inkább az élet fogalmának, illetve az élet oltalmazásának lehet értelmezőszerpe. De az élet fogalma nemcsak ebben a szembeállításban bír jelentéssel, hanem a tevékenységek folytatásának a többlete, vagy a teremtőképeség szempontjából is. Írásom hangsúlyozza ezt a fogalmi különbséget, ami egy fontos elmozdulást akar jelezni. Rá kíván mutatni arra, hogy ebben az elméleti kontextusban mi a demokratikus politika feltétele: a háborúnak nem a béke az ellenfogalma, hanem az élet, ami azonban további minőségeket vehet fel: puszta élet-tartalmas élet például, de a bővülés-teremtés dimenziójába is átlendíthető, ha a kimeríthetlenséget kapcsoljuk hozzá.

Összegezve tehát a hatalom természet-típusú, háborús karakterű és erőegyenlőtlenségen alapuló fogalma nem képes kimeríteni a poliszt, ám határmozzanatként értelmezni képes, és azt a sokaság, a teremtő hatalom és az élet fogalmainak szempontjából teszi megközelíthetővé.

A polgárháború olyan belső konfliktusokból alakul ki, amelyek felbontják a politikai közösséget, és ezzel megsemmisítik azt. Figyelemre méltó azonban az, hogy az ókori anyagban a polgárháborúra használt „sztaszisz” kifejezés később megjelenik a retorikaelméletben, és a pacifikált térben arra a pontra utal, amelyet meg kell határozni a vita tárgyaként.¹¹ A „sztaszisz” fogalma valóságosan is ennyire ellentmondásos, és a különbözőség egész skálájának felölelésre képes. A polisz önmaga léte által is kijelöli a „sztaszisz” határát: tulajdon világába beemeli, majd ott átértelmezi. A különbségek a retorikában, diszkurzíve jelennek meg, s ez a polgárháborúk és a különbségek filozófiai értelmezésének újabb rétegeire mutat rá. Ennek az elemzésnek az eredménye az, hogy a „sztaszisz” jelentésrétegeit összekapcsolja, ezzel pedig egy későbbi, retorikai-diszkurzív elméletalkotás számára készít elő egy fontos fogalmat.

A polisz középpontjában tehát a beszéd áll, pluralitását az teszi lehetővé, hogy az erőszak

¹¹ Lásd Carter 1988.

a peremére szorult. Az elméleti diskurzusból ez biztosítja azt is, hogy a „sztaszisz” fogalma körül fókuszálódjanak a különböző álláspontok ütközései. A polisz nyilvános, kommunikatív, diszkurzív és retorikai logikájú terének a politikai jelentősége az, hogy képes intézményesíteni azt a feszültséget, ami az emberi együttélésből fakad.

Szélsőséges helyzetekben azonban a közös beszédter mégis megsemmisülhet. Thuküdidész ezt a folyamatot írja le, és szövege ezenközben rámutat arra, hogy a beszédter mint a közös politikai cselekvések kifejeződésének, s a politikai közösség együttélésének középponti tere, jóval hamarabb megszűnhet létezni, mint hogy fizikai értelemben felszámolná.¹² Elemzésem Thuküdidész szövegének a politikai beszédterrel kapcsolatos vonásaira fókuszál, beleértve ebbe azokat a vonásokat is, amelyek minden valószínűség szerint prótagoraszinak tekinthetők. Thuküdidész szövegének értelmezése rámutat arra, hogy a beszédhez kell a bátorság légköre, és a szövetségkötés képességéhez a politikai tér átláthatóságára, valamint a másik emberbe vethető bizalomra is szükség van. A polisz általa leírt pusztulása negatív értelemben rajzolja ki azt, amit politikai tehénnek, a poliszalkotás mesterségének nevezhetők, és ami Prótagorasz politikai filozófiájának egyik legfontosabb mondanivalója volt.

Prótagorasz elméletének kiindulópontja egy különbségtétel a politikaelőtti és a politikai állapot között, a kettő közötti különbség lényegében a pusztulás és a konstrukció között ragadható meg. Az embereknek rendelkezniük kell a politikai társulást fenntartó képességekkel ahhoz, hogy ne pusztuljanak el maguk is. E képességek, vagy inkább készségek tartalma az igazságosságérzet és a kölcsönös megbecsülés, megvalósulásuk pedig az egyéni és a közösségi adottságoktól függ. A prótagorasz elmélet másik sarokpontja az, hogy a közös kérdéseknek minden ember egyformán jó bírása, s ezek a kérdések lényegében a politikai közösség legfontosabb etikai és politikai dilemmái.¹³

Prótagorasz elmélete a (közvetlen, részvételi) demokrácia apológiája. Társas vagy szociális értékek elfogadásán alapul, a politikai közösséget (a poliszt) pedig – hasonlóan majd a jóval később alkotó Arisztotelészhez – szorosan összeköti az egyes ember életével, amikor az emberi élet számára kizárólagos helyszíneként határozza meg. A polisz tehát önmagában vett érték, és alkalmas a megélhető élet gazdagságának, a tevékeny életnek a befogadására. A polisz nemcsak a háborús vagy pusztuló állapottal szembeállított értelemben az élet színhelye, hanem a kibővített, tartalmas életé is. Egyrészt már maga a politika is ennek a lehetősége, másrészt a polisz tevékenységformák sokaságának a befogadója. A sokféleség eme tételezése mellett azonban megfogalmazható a „közös” (világ) iránti igény is, tartalma pedig

¹² Thuküdidész, *A peloponnészi háború* VIII. 66.

¹³ Prótagorasz politikaelméletéhez lásd Platón, *Prótagorasz* 320c–322e.

episztémikus. Ez olyan tevékenységformákon keresztül tárható fel, mint a tanítás vagy a vita. E tevékenységek nem elvesznek a világból, hanem hozzáadnak, és ezzel hozzájárulnak a közös mező önaffirmatív szerkezetének fenntartásához. A prótagoraszi karakter abban rejlik, hogy ez a világ nem tartható fenn a kölcsönös bizalom híján. Az így kialakult diszkurzív politikai tér teszi lehetővé a (tevékeny) élet hordozta sokféleség megmutatkozását a világban, s ezzel hozzájárul ahhoz, hogy a közösség számára további alternatívák váljanak láthatóvá.

3. A politikai közösség fogalma

Ebben a részben a politikai közösség fogalmát a polisz alapján értelmezem, amelyet történeti és politikai gondolkodástörténeti anyagok alapján végzek el. Ez a rész talán a leginkább történettudományi jellegű, ugyanakkor a célja az, hogy a kiinduló elméletalkotási szempontból összegezze a poliszra vonatkozó tudásunkat, és hogy megágyazzon a következő rész problémájának, aminek a fókusza a politika retorikaelméleti értelmezése.

A polisz történeti képződmény, sajátos politikai rendszertípus, ami lehetővé tette azt, hogy a demokrácia közvetlen formája kialakulhasson. Az oknak a polisz kis méretét szokás tartani, aminek az a következménye, hogy például a nagy, területi államokban a közvetlen demokrácia már nem elképzelhető. A klasszikus polisz emellett sokakban egy olyan esszenciális, homogén kisközösség benyomását nyújtja, hogy egyértelműen kénytelenek szembeállítani a modern demokráciák inherens pluralitásával. Más szavakkal szólva, kétséges az ókori poliszdemokráciák mintaadó szerepe. A maguk látószögéből ezek az értelmezések bizonyára indokoltak, de fontos elméletalkotási lehetőségekről mondanak le. E szövegben a poliszdemokrácia humanizmusát, illetve a poliszban élés életforma-jellegét emelem ki (ez s a következők a témái a VIII. fejezetnek).

A polisz humanizmusát olyan gyűjtőfogalomként használom, ami átfogja az összes olyan nézetet, ami az embert középpontba állította. Prótagorasz filozófiájának egyik hiteles szövegrészlete arról szól, hogy az ember a mértéke a létezőknek, miközben a poliszdemokráciáról szintén elmondható, hogy az emberi komponensnek döntő szerepet juttatott. A klasszikus demokrácia alapja a démosz, és ezt mind a politikafelfogásban, mind a gyakorlatban így érten-dő. Olyan demokráciatípusról van szó, melynek intézményi gyakorlatai a közvetlen részvétel mellett leginkább mégis a sorsolás felől érthetőek meg. A sorsolás ugyanis azon az elven alapul, hogy minden ember egyenlő, és ez alatt nem pusztán valamilyen jogi vagy politikai jogi egyenlőséget kell érteni, hanem az emberi értelem, a politikai belátó-képesség egyenlőségét is. A klasszikus demokrácia egy erős, egalitárius demokrácia modellje, ami az „emberi” fogalmának is más hangsúlyt ad; a részvétel, a beleszólás, a politikaformálás egyetemes lehető-

ségét.

A másik vonás a politika életforma-jellege. Érdekes kitérni erre, mert rámutat arra, hogy a politizálás vagy politikai részvétel általános, intenzív és pozitív életélmény lehet. Ekkor valóban az is volt, még annak ellenére is, hogy még egy részvételi demokráciában sem vesz részt mindenki a politikai döntéshozatalban. Mégis fontos az a démoszhoz kapcsolódó alapelv, hogy az teremtképességgel, az ügyek megvitatásának és vitelének képességével rendelkezik, bár ez kevésbé kimondva létezett, mint inkább a gyakorlati politikai tevékenységben. A demokrácia fogalma például a démosz (és nem az elit) eme képességét húzta alá, vagyis egy olyan politikai berendezkedésre utalt, amelyet az minősít a legjobban, hogy benne a démosznak megvan a lehetősége és képessége is arra, hogy megtehessen dolgokat, vagyis változtatást eszközölhessen azon a világon, amelyben él. Ezek együttesen a politikát olyan tevékenységgé változtatták, hogy az önmagában is értékes tevékenység volt, és mindez végül az összegzését Arisztotelész híres gondolatában találta meg, mely szerint az ember politikai állat.¹⁴ A kifejtés fontossága az, hogy ezek a komponensek a klasszikus alapokra építő politikai filozófia és elméletalkotás sarokpontjait képezik, vagyis általában véve a legfontosabb vonásai a klasszikus athéni demokráciának.

A polisz megértésének, illetve (20. századi és kortárs) továbbértelmezésének a keretfeltétele az, hogy emberi, vagy még inkább, ember-közötti világnak gondoljuk el (X. fejezet). Az ember-közötti azt jelenti, hogy ezt a világot az emberek az egymáshoz fűződő viszonyaikon, az egymáshoz és az egymással történő beszélésen keresztül alakítják ki, ahogyan azt Arendt többször is megfogalmazta.¹⁵ Ha tovább bontjuk ezt a köztességet, akkor végül rátalálunk a poliszdemokrácia legfontosabb jegyeire. Az egyik értelemréteg arról beszél, hogy a politikai világ az emberek által körülállt és megvédett térben formálódik, amelyben e védelemmel biztosítódik a szabad beszéd joga. A másik értelemréteg az egymáshoz beszélést diszkurzív vagy kommunikatív formában érti meg, és nem köti hozzá szigorúan a polisz középponti tereihez. Inkább arra utal, hogy a politika szét van szórva a polgárok között. A harmadik réteg pedig a köztességben az embereket látja, vagyis azokat a szereplőket, akik teljesen átlagosak, nem például egy szakmai, politikai vagy egyéb elit képviselői. Ez az értelemréteg az átlagember ünneplését jelenti.

Az, hogy a polisz nyilvános karakterű, további kérdéseket tartogat azt illetően, hogy tulajdonképpen mit jelent és milyen következményekkel jár az emberek politikai megjelenése. Ez alatt olyan kérdések értendők, mint hogy mit jelent a megmutatkozás, lehet-e ez igazság,

¹⁴ Lásd Hansen 2008 és Arisztotelész, *Politika* 1253a.

¹⁵ Lásd Arendt 2002.

hogy miképpen értelmezhető a peremvidéken várakozás és az életformákból és boldogságigényekből fakadó különbségek nyíltszíni megjelenése, illetve a rivalizáció. A klasszikus polisz biztosította ezt a megmutatkozást és a politizálást a beszéden keresztül, meglehetősen széles részvételi bázisra alapozva. A polisz azonban nemcsak olyan helyként értelmezhető, ahol a megmutatkozás lehetséges, hanem formaadó keretként is. Az ókori politikai képzeletben a polisz volt az a hely, ami a teremtés bármely formáját lehetővé tette. A polisz modellértékű akkor, amikor e kettő együttes értelmezése a kérdés, mert ez a politikai társulásforma biztosította azt, hogy a beszédnek valós teremtőereje legyen. Ez nem lett volna lehetséges azon meggyőződés nélkül, hogy a politikai és etikai ügyeknek minden ember jó bírója lehet, a politikai tudás pedig a közös ügyekhez kötődik, és hogy ennek a világnak az igazságai valójában nagyon is emberiek. E fejezet hozzájárulás a polisz elméleti értelmezéséhez, amelynek eredménye egyrészt a prótagoraszi politikai filozófia értelmezésében van, másrészt abban, hogy a politikaiban rejlő dinamikát a demokratikus tér keretén belül gondolja el. Továbbá, hogy a demokratikus politikát egyrészt diszkurzív tevékenységként fogja fel, másrészt hangsúlyt helyez az emberek politikai részvételére.

A klasszikus demokrácia nyújtotta politikatapasztalatban a politika az ember számára életformaként érthető meg, az emberi megjelenés pedig versengésen, rivalizáción alapul (az életforma és a polisz viszonya a X. fejezet kérdése). Az emberek nem egyszerűen csak belépnek a politikai térbe, hanem mások számára jelennek meg, és riválisaik is vannak. Ez viszont további kérdéseket jelent a politika vagy politizálás határait illetően, mint például hogy mi is az, ami még megjelenhet és a politika részét képezheti. Ezeknek a határoknak a lezárása egyrészt a közösség statikussá válásához, bizonyos értelemben a politikai elfedődéséhez, a mozgásának redukálódásához vezet, másrészt pedig mérsékli az eltérő emberi életforma- és boldogságigények közvetíthetőségét a közösség irányába. Úgy tűnik, hogy a periklészi demokrácia hívei nem érdeklődtek e határok lezárása iránt, legalábbis abban az értelemben nem, hogy mintha a számukra a politika egésze jelentett volna életformát, s ehhez képest – mint belső lehetőségek – mutatódottak fel az eltérő emberi boldogságigények. Egy periklészi szöveg arra mutat rá, hogy a közösség tulajdonképpen nagy vállalkozása a demokratikus politikai közösség maga.¹⁶

4. A politikai közösség mint jelenlét

A polisz a nyilvánosság tere körül intézményesül, és ez a politika megértésében is középponti

¹⁶ Lásd Thuküdidész, *A peloponnészoszi háború* II.35 skk.

szerepbe helyezi a nyilvános megszólalást. Ebből következik az, hogy a retorikára, vagyis az általában vett nyilvánosságbeli megjelenésre irányuló elméleti reflexióknak is magyarázóerőt juttathatunk. A retorikát és a filozófiát Platón és Arisztotelész nyomán szembe szokták állítani egymással több okból is. A legáltalánosabb vád az igazság elvételére irányul, illetve azt állítja, hogy a retorika nem más, mint feldíszítés. Mindkét állítást zárójelbe érdemes ebben az esetben tenni, vagyis a retorika nem hazugság és nem a beszéd felékítgetése, hanem a társadalmi-politikai világban megismerő-képességgel bíró gyakorlat, illetve annak a reflexiója (XI. fejezet). Tanulmányom eme szakaszának remélhető eredménye az, hogy értelmező keretet nyújt egy retorikai és szofista alapú politikai elméletalkotás számára. De rámutat arra is (ezt a XIII. fejezet, a negyedik rész utolsó témaválasztása reprezentálja), hogy a politika retorikus felfogása mélyen integrált – vagy integrálható – a kortárs politikaelmélet néhány irányzatába.

A retorika elméletének legfontosabb következménye az a belátás, hogy mindig van másik ember, akinek a másik volta, az ebben az értelemben vett idegensége nem felszámolható. A nyilvános politikai-diszkurzív tér lényege az, hogy e térben ugyanazon dolgok is többféleképpen láthatóak, azaz többféle aspektusaikat mutatják meg az emberek számára (ahogyan azt Arendt is megfogalmazta). A retorika elmélete arra is rámutat tehát, és a politika eltörölhetetlen feltételévé teszi, hogy mindig sok ember, és mindig több nézőpont létezik. A politika másik vonása az esetlegesség, az emberi viszonyvilág (és következményeinek) bizonytalansága, ami éppen úgy nem számolható fel, mint az, hogy az emberi világ valamilyen szempontból, de mindig plurális. A retorika definíció szerint is az esetlegességgel, nem pedig a bizonyosságokkal foglalkozik, hiszen azok a dolgok, amiket bizonyosnak hiszünk, lezártak a jövő cselekvések számára.¹⁷ Végző soron tehát a retorika a lehetséges(ség) világa, a retorikai szituációban (a politikai szituációban) gondolkodó emberek a lehetőségeket keresik.

E tényezők azonban, vagyis a lehetséges látószögek sokasága, illetve a bizonytalanság, összességében olyan kérdéseket vetnek fel, amelyek az igazság fogalmát is érintik. Noha okkal állítható az, hogy a retorikai szituációkban kialakuló igazságok képlékeny igazságok, sőt, egy jellegzetes szempontból nem is igazságok, a helyzet az, hogy éppen az emberi világ alapvető létmódjára mutatnak rá.

A retorikai szituáció elsősorban cselekvési szituáció, míg a retorika jövőre irányuló gondolkodás. A politikai közösség, s az azt alkotó egyének szabadsága jelenik meg benne (XII. fejezet). Noha az emberek dolgokról, esetekről és hasonlókról vitatkoznak, mégsem e vitatárgyakkal állnak szemben, hanem egymással. A vitatott dolgok értelmezett dolgok, az emberek

¹⁷ Lásd Arisztotelész, *Rétorika* 1357a.

pedig különböző, lehetséges cselekvési irányokat mutatnak meg egymásnak. E szempontból tehát nem a meggyőzés a lényege, hanem inkább az, hogy képes új lehetőségeket megmutatni, azaz a közösségi lehetőségek feltárásának a színtere. Szabadságnak pedig azt lehet ebben a viszonylatban nevezni, ha legalább két alternatíva áll rendelkezésre. Egy sor esetben a megmutatkozó alternatívák azonban egyformán érvényes választási lehetőségeknek számítanak, s ez esetben leginkább identitáshoz kötődő, életforma-alapú dilemmákra érdemes gondolni. A retorika nem csak felmutatja ezeknek a létezését, hanem – mint elmélet – rámutat arra, hogy az ellentmondások csak együtt érvényesek. A dilemmákat, vitaágakat összetartó keret az a polisz-típusú közösség, ami lehetővé teszi a megmutatkozásukat, s ezt nevezte ez a szöveg demokráciának.

Az egyéni megmutatkozás, illetve a csoportok által kiformált vagy színre vitt alternatívák nemcsak individuális boldogságigényekhez kapcsolódnak, tehát ebben az értelemben az egyéni szabadságvilághoz tartoznak, hanem a közösségihez is. Ez elsősorban a már említett választási lehetőségeken keresztül látható, de van egy ennél átfogóbb értelme is. A vitatkozó közösségnek ugyanis lehet önmaga fennmaradása is a célja, vagyis azoknak a szempontoknak, értékeknek és életformaigényeknek a megmutatkozása, amelyek mégis magát a politikai közösséget rajzolják ki. Ennek a létezése a vitatkozással magával tartható fenn.

A politika és a lehetőség összefüggésének a kifejtésére a kortárs politikaelméletben is találni példát, így Kari Palonenét, aki a politika fogalmának történetét, illetve Weber politikafelfogását értelmezte (XIII. fejezet). Ez alapján a politika megérthető úgy, mint ami elsősorban cselekvés, ugyanakkor az elmélet általános hátulütője az, hogy pusztán csak a politikusokat, azaz a kivételes cselekvőket tekinti cselekvőknek. Ez nem problémamentes választás, mert bár Palonen értelmezni kívánja az életforma-alapú politikát, de ezenközben a nem-professzionális politikusoknak professzionális politikusi szerepet juttat, ami nehezen értelmezhető fogalmi megkülönböztetésekhez vezet. Ennek ellenére fontos következtetés az, hogy a politikai cselekvés a lehetőségekkel bánás művészete, és hogy a politikai cselekvő a lehetőségeket nem egyszerűen kézhez kapja, hogy aztán választhasson közülük, hanem teremtenie kell azokat. Ez azt jelenti, hogy a politikus nem választ, de nem is pusztán teremt, hanem, mint Palonen megfogalmazza, sokkalta inkább a lehetetlen határait kísérti meg.

A cselekvő politikus szemszögéből megértett politika meglehetősen hasonlít ahhoz a képhez, amit a retorikaelmélet a politikáról megmutat. A politikai cselekvés és a beszéd szorosan összekapcsolódik egymással, egymást formálják, és ez egyértelművé teszi az is, hogy még az individuális cselekvő is sokaknak beszél, sokak előtt gondolkodik, sokakat akar maga mellé állítani, továbbá másvéleményűekkel is találkozik és szembesül. A cselekvők különböző hata-

lomrészesedésekkel rendelkeznek, szándékaik pedig keresztezik egymást vagy éppen összeadódnak, de nyitott helyzeteket hoznak létre. A cselekvő, küzdelmes és gyakorta roppant felszínes „politika” egy meglehetősen nyitott emberi lehetőségvilág.

5. A lehetséges határai

Összegzésként és kitekintésként ahhoz térek vissza, hogy a politikai közösségnek tagjai vannak, vagyis ez egy olyan emberi világ, ami sokféle életformát vagy boldogságigényt kell, hogy befogadjon. Ezért feltehető az a kérdés is, hogy mi a helyzet azokkal az emberekkel és diskurzusokkal, amelyek mégsem jelenhetnek meg. Hogyan viszonyul tehát ezekhez a politikai közösség, azaz, elméleti szinten legalábbis, mit lehet mondani ezekről a határokról.

Először is, egy olyan felfogás keretén belül, ami a demokratikus politikát az emberek jelenlétébe és aktivitásába helyezte, nehezen kifogásolható az az állítás, hogy az emberi boldogságigények különbségeinek is helye van a közösségben. A másik kérdés viszont már a demokrácia hatáira, az ebben a viszonylatban kiformálódó adaptív kapacitására vonatkozik, vagyis azt teszi kérdézés tárgyává, hogy mi a viszonya az emberek megélt életéhez és etikai várakozásaihoz a polisznak magának.

Ezek a modern politika életforma-alapú törekvéseinek figyelembe vételét jelentik, tehát ebben az esetben az antik és a modern értelmező mező nem áll olyan távol egymástól. Ezért a fejezet elméletalkotási eredménye abban állhat, hogy rámutat a két mező összekapcsolhatóságának a lehetőségére. Végül pedig a szöveg érvelésének legfontosabb következtetése az, hogy minden politikai közösségnek szüksége van arra, hogy lehetősége legyen újraírni a politikai világot, részben a boldogságigények, részben az általában vett lehetőségvilág gazdagítása miatt. A demokrácia időben is létezik, a lehetőségei pedig szorosan összefüggenek azzal, hogy az emberi különbségek megjelenhetnek-e a politikai diskurzusokban.

Hivatkozott irodalom és források

- Arendt, Hannah (2002): *A sivatag és az oázisok*. (Fordította Mesés Péter, Pató Attila.) Budapest: Gond – Palatinus.
- Arisztotelész (1982): *Rétorika*. (Fordította Adamik Tamás.) Budapest: Gondolat.
- Arisztotelész (1994): *Politika*. (Fordította Szabó Miklós, lektorálta Horváth Henrik.) Második kiadás. Budapest: Gondolat.
- Carter, Michael (1988): *Stasis and kairos: The principles of social construction in classical rhetoric*. *Rhetoric Review*, Vol. 7. No. 1., 97–112.
- Hansen, Mogens Herman (2008): Direct democracy, ancient and modern. In Kari Palonen – Tuija Pulkkinen – José María Rosales (szerk.): *The Ashgate Research Companion to the Politics of Democratization in Europe: Concepts and Histories*. Farnham – Burlington: Ashgate, 37–54.
- Kerferd, G. B. (2003): *A szofista mozgalom*. (Fordította Molnár Gábor.) Budapest: Osiris.
- Mouffe, Chantal (2005): *On the Political*. London – New York: Routledge.
- Ober, Josiah (1989): *Mass and Elite in Democratic Athens: Rhetoric, Ideology, and the Power of People*. Princeton: Princeton University Press.
- Palonen, Kari (2007): Politics or the political? An historical perspective on a contemporary non-debate. *European Political Science*, No. 6., 69–78.
- Platón (2007): *Prótagorasz*. (Fordította Bárány István.) Budapest: Atlantisz.
- Schmitt, Carl (2002): A politikai fogalma. In Carl Schmitt: *A politikai fogalma. Válogatott politika- és államelméleti tanulmányok*. (Fordította, szerkesztette és az utószót írta Cs. Kiss Lajos.) Budapest: Osiris – Pallas – Attraktor, 5–102.
- Steiger Kornél (szerk.) (1993): *A szofista filozófia. Szöveggyűjtemény*. (Fordította Steiger Kornél et al.) Budapest: Atlantisz.
- Szabó Márton (2003): *A diszkurzív politikatudomány alapjai. Elméletek és elemzések*. Budapest: L'Harmattan.
- Szabó Márton (2006): *Politikai idegen. A politika diszkurzív szereplőinek elméleti értelmezése*. Budapest: L'Harmattan.
- Szűcs Zoltán Gábor (2010): *Az antalli pillanat. A nemzeti történelem szerepe a magyar politikai diskurzusban, 1989–1993*. Budapest: L'Harmattan.
- Thuküdidész (2006): *A peloponnészoszi háború*. (Fordította Muraközy Gyula.) Budapest: Osiris.

IV. rész

A szerző témához kötődő publikációi

Tanulmányok

Horváth Szilvia (2013): Identitás, politikai diskurzuselméletek és a kritika lehetősége: A demokratikus politikai identitás néhány elméleti kérdése. *Politikatudományi Szemle*, 22:(1) pp. 29–46.

Horváth Szilvia (2012): A retorika szerepe a demokratikus közösségek integrációjában: az ókori athéni példa. In Antal, Attila ed., *Politikatudományi tanulmányok*. Budapest: ELTE, pp. 63–75.

Horváth, Szilvia (2009): Zavart keltő szövegek: Butler, Judith: Problémás nem. *Századvég*, 15:(54) pp. 131–147.

Fordítás

Mouffe, Chantal (2011): A politika és a politikai. *Századvég*, 16:(60) pp. 25–47.

Konferencia-előadások

Horváth Szilvia (2014): Politizálás és átpolitizálódás a politikai közösségek értelmezésében. *Hatalom, cselekvés, választás: XX. Politológus Vándorgyűlés*. Debrecen, 2014. június 6–7.

Horváth Szilvia (2012): A retorika szerepe a politikai közösség integrációjában: Az ókori athéni példa. *Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Doktori Iskolájának III. konferenciája*. Budapest, 2012. április 20.

Egyéb tanulmány és fordítás

Horváth Szilvia (2009): Az európai identitás diskurzuselméleti kérdései. *Politikatudományi Szemle*, 18:(4) pp. 105–128.

Horváth Szilvia (2006): Murray Edelman: Nyelv, szimbólum, politika. *Politikatudományi Szemle*, 15:(4) pp. 199–207.

Horváth Szilvia (2006): Politikai valóság a Heti Válaszban. Ellenfél- és identitáskonstrukciók a 2002-es választások előtt. In Szabó, Márton (szerk.): *Fideszvalóság: Diszkurzív politikatudományi értelmezések*. Budapest: L'Harmattan, pp. 161–181.

Schabert, Tilo (2013): *A politika méltóságáról és jelentőségéről*. Budapest: Századvég, 325 p. Fordítók: Horváth Szilvia, Óvári Csaba, Vida Réka.

Tilmans, Karin (2011): A holland „polgár”-fogalom története a kora középkortól a XXI. század elejéig. *Századvég*, 16:(61) pp. 73–95. Fordította Horváth Szilvia.

Schmidt, Vivien A. (2010): Diszkurzív institucionalizmus: Az eszme és a diskurzus magyarázóereje. *Századvég*, 15:(57) pp. 35–78. Fordította Horváth Szilvia.